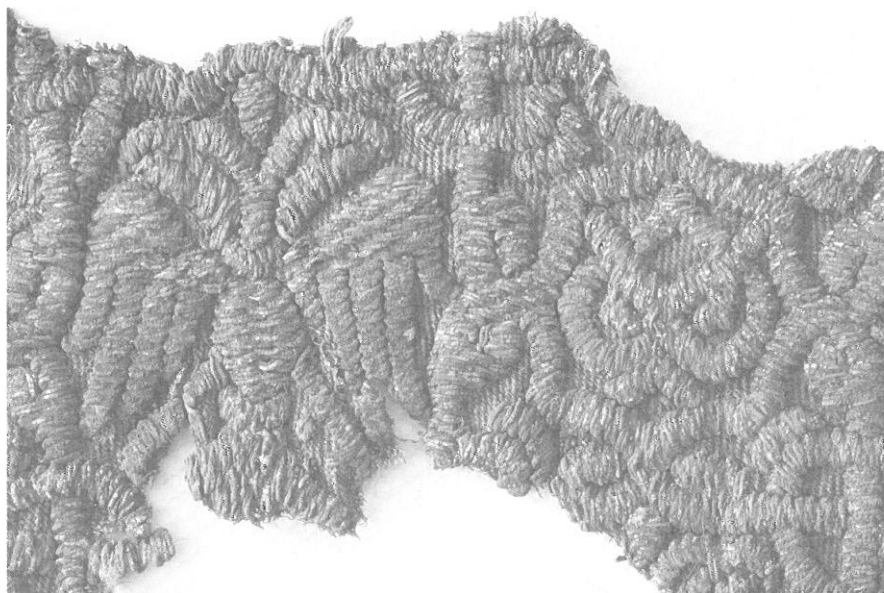

АТЛАЗЪТ – ТЪКАНТА, ИЗПОЛЗВАНА ЗА ПРЕДСТАВИТЕЛНИ ВЕЗАНИ ОДЕЖДИ ПРЕЗ XIV ВЕК

Иван ЧОКОЕВ (Велико Търново)

В края на 1951 г. Кр. Миятев и Т. Николов разкопават дворцовата църква на Царевец във Велико Търново. В хода на археологическото проучване те попадат и на няколко гроба, в които са открити текстилни останки от богато облекло. Впоследствие някои от материалите са консервирани и експонирани във Великотърновския музей. Два фрагмента от тях, произхождат от една твърде луксозна за Средновековието дреха, върху която са извезани двуглави орли (Обр. 1)¹. Във връзка с изследването

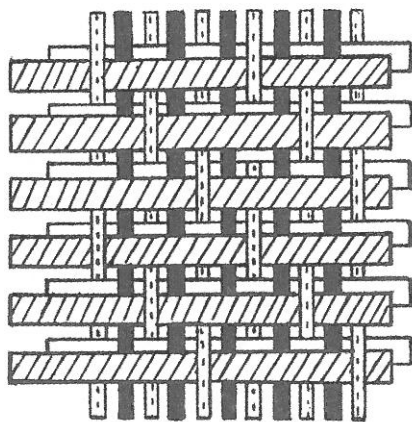

Обр. 1. Текстилен фрагмент от дреха с извезани двуглави орли от дворцовата църква на Царевец във Велико Търново.

¹ Фотографиите без посочен произход са дело на автора.

Обр. 2. Самит — тъканта, носеща везбата с двуглавите орли от дворцовата църква на Царевец (микро).

Обр. 3. Структура на сложен вътъчнолицев $1\frac{1}{2}$ кепър със S диагонал — самит (по L. Monnas).

на техническите особености на тази везба се наложи обстойното проучване и на текстила, който я носи (обр. 2). Оказа се, че тъканта се състои от два вътъка — лицев и опаков, и от две основи — сплитаща и несплитаща. Това е сложен вътъчнолицев $1\frac{1}{2}$ кепър със S диагонал² (обр. 3). За кепъра са характерни кепърните диагонали. Те се получават от диагоналното подреждане на преплитащите точки, т.е. всяка следваща основна нишка преплита с всеки следващ вътък. Влагането на два вида основни нишки и два вътъка, прави този тип платове плътни и естествено по-тежки. В тази техника са изтъкани най-представителните и известни днес византийски

² Кепърните сплитки се задават чрез дроб, която показва преплитането на първата основна нишка в повтор на сплитката. Числото в числителя, в случая 1, показва издигането на основната нишка над съответния вътък, а числото в знаменателя — снемането на същата основна нишка под съответните вътъци, в случая 2. Сумата от числата в числителя и знаменателя дава повтор на сплитката. Групичката основни нишки, чието преплитане се повтаря по широчината на тъканта, се нарича основен повтор на сплитката, а съответно групичката вътъчни нишки, чието преплитане се повтаря по дължината на тъканта, се нарича вътъчен повтор на сплитката. Основният повтор на сплитката и вътъчният повтор на сплитката образуват общо повтор на сплитката. Наклона на дробната черта — \backslash или $/$, показва диагонала — S или Z на кепъра (Тилева, Цв., Л. Ганева. Строеж и анализ на тъканите. С., 1973, с. 8, 12).

тъкани — едни от най-високо ценените текстили през Средновековието. Благодарение на плаванията на вътъците, които са без сук, платовете са имали гладка и лъскава повърхност. В известна степен тя е запазена и до днес при текстилите, съхранени в съкровищниците на западните църкви³.

Въпросните сложни вътъчнолищеве кепърни платове, със или без орнамент, на Запад са били известни като самити. В средновековните текстове се среща *samita*, *samitum*, *examitum*⁴. Смята се, че названието произлиза от средногръцкия текстилен термин ἑξάμιτον (*hexamiton*), което обикновено се интерпретира като „шест нишки“. Тези вътъчнолищеве коприни с лъскава повърхност имат структура, базираща се на повтор на 6 основни нишки⁵. Този термин се среща и в писмата на цар Калоян (1197—1207) до папа Инокентий III, преведени в Рим от гръцки на латински⁶. С всяко писмо, българският владетел изпраща скъпи дарове, сред които и „копринени платове“ (*panis sericis*)⁷. В две от тях изрично са упоменати и самити: „три двойни самита (екзамита)“ (*examita duppla tria*)⁸ и „два екзамита, двойни еписими — единия червен и другия бял“ (*examita duo, episima*

³ Фехнер, М. Изделия шелкоткацких мастерских Византий в Древней Руси. — Советская археология, 1977, 3, с. 136; Crowfoot, E., Fr. Pritchard, K. Staniland. Textiles and Clothing, c.1150—1450 (=Medieval Finds from Excavations in London, 4). Boydell press, London, 2004, p. 23, 85; Muthesius, A. Essential Processes, Looms, and Technical Aspects of the Production of Silk Textiles. — In: Laiou A. E. (ed.). The Economic History of Byzantium: From the Seventh through Fifteenth Century. Dumbarton Oaks, 2002, p. 154.

⁴ Фехнер, М. Цит. съч., с. 136.

⁵ Monnas, L. Merchants, princes and painters: silk fabrics in Italian and Northern paintings 1300—1550. Yale University Press. New Haven, London, p. 297, 301, diagr. 11.

⁶ Писмата са превеждани от гръцки на латински. Че при българския двор не е имало познавач на латински език, личи от писмото на Калоян до папата (писмо № 32 в ЛИБИ, III. С. 1965, с. 360), с което съобщава, че изпраща в Рим две деца, за да се учат: „Нека бъдат дадени... да научат в училището латинско писмо, защото тук нямаме граматичи, които могат да превеждат писмата, които ни изпращате.“ Вж. ЛИБИ, III, с. 309, бел. 3. Стр. Лишев смята, че преводите са били извършвани в канцеларията на българския двор (Лишев. Стр., Особенности в предаването на български, славянски, тракийски, византийски и други имена на лица, селища и племена в латинските извори за българската история. Известия на Института за български език, 3, 1954, с. 332).

⁷ ЛИБИ, III, с. 319.

⁸ Пак там, с. 340.

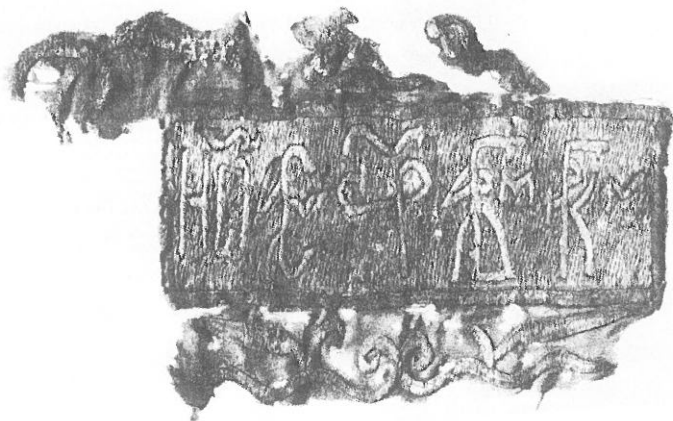
dupla, unum est rubeum et aliud album)⁹. Освен това папата изпраща за българския църковен глава „далматика и туника от бял самит (екзамит), украсени подходящо със златошевица“ (*dalmaticam et tunicam examiti albi, cum aurifrigio convenienter ornatas*)¹⁰. Тук за отбелязване е украсата със сърмени нишки. Западният рицар Робер дьо Клари, макар и по чужди сведения, съобщава, че товарните коне, с които са били пренесени сватбените дарове, изпратени от цар Борил (1207—1218) с Калояновата дъщеря — бъдещата съпруга на латинския император Анри Фландърски (1205 — 1216), в Константинопол, са били покрити с дълъг червен самит (*d'un vermeil samit*)¹¹.

Като сравнителен материал за тъканта от везбата с двуглавите орли от разкопките на дворцовата църква бяха привлечени две също така представителни бродерии, открити при археологическо проучване. Те отново

⁹ Пак там, с. 360, бел. 3. Според бележките на Ив. Дуйчев, превел писмото, с термина еписими (*episima*) се означават текстили, тъкбни със злато или пурпур (Du Cange, *Glossarium mediae et infimae Latinitatis*, Niort s. v.).

¹⁰ ЛИБИ, III, с. 378. Преводачът на Делата на папа Инакентий III — М. Войнов, предава *examiti albi* като бял азамит. Очевидно става въпрос за бял самит (екзамит).

¹¹ Петров, П., В. Гюзелев (съст.). Христоматия по история на България. т. 2, с. 93; Робер дьо Клари. Завоюването на Константинопол 1024 г. Марков, Н. (прев.), С. 2007, параграф CXVII, с. 162—163. В. Гюзелев е превел цвета като червен. Д. Якоби също превежда *vermeil* като червен — *red*. Например *de satin vermeil* (Douët-d'Arcq, L. (ed.) *Nouveau recueil de comptes de l'argenterie des rois de France*. Paris, 1874. p. 176) е преведен като *red satin*, т.е. червен атлас (Jacoby, D. *The Production of Silks in Latin Greece*. — In: *Technognosia ste Latinokratoumene Ellada*. Athens, 2000, repr. in, Jacoby, D. *Commercial Exchange across the Mediterranean: Byzantium, the Crusader Levant, Egypt and Italy*. Aldershot, 2005, no. XII, p. 27). Н. Марков е превел цвета като пурпурен. В руския превод на Робер дьо Клари, направен от М. А. Заборов цветът е предаден като *малиновый*: Робер де Клари. Завоевание Константинополя. М., 1986, параграф CXVII, с. 79. За Малиновый цвет в — Ожегов, С. И. *Словарь русского языка*. М., 1975, с. 308 (малина), е записано: *красный, густого тона с примесью фиолетового оттенка* (червен, с пътен тон, с примес на виолетов оттенък). *Малиновый цвет* отговаря на френското *cramoisi* и съответно английското *crimson*. От листни въшки се е добивало багрило в диапазона от ярко червено *vermilion*, добивано от *Kermes vermilio*, до *crimson* — червено с пурпурен оттенък, добивано от други различни видове *Porphyrophora*: Jacoby, D. *Silk Economics and Cross-Cultural Artistic Interaction: Byzantium, the Muslim World, and the Christian West*. — *Dumbarton Oaks Papers*, 58, 2004, p. 21. И В. Гюзелев, и Н. Марков превеждат *samit* като копринен плат. Самитът е вид копринен плат.

Обр. 4. Текстилен фрагмент с монограми на цар Иван Александър, открит при разкопки на църква край с. Станичене, Сърбия (по А. Нитић, Ж. Темерински).

са свързани с управляващия средновековен елит от българските земи. При разкопки на средновековната църква „Св. Никола“ край с. Станичене, намиращо се недалеч от Пирот, през 1974 г. са открити останки от твърде луксозна одежда с монограми на цар Иван Александър (1331—1371) (Обр. 4). Извезаните фрагменти са намерени в гроб № 15, който е бил разположен от юг на храма. Везбата върху текстила от Станичене, подобно на тъканта от дворцовата църква, също съдържа двуглави орли. Одеждата от Станичене, както и тази от разкопките на дворцовата църква, е свързана с българския владетелски двор¹². Съществува голяма вероятност двете одежди да са

¹² Златовезаните фрагменти се съхраняват в Народния музей в Белград, където се намират от 1975 г., а в инвентарната книга са описани през 1995 г. (инв. № 5844). Тези материали за първи път са огласени през 1984 г., а през 1985 г. са показани на изложбата в Загреб „Средновековното изкуство на Сърбия“ и са публикувани техни фотографии. В края на XX в. тъканите от Станичене са подложени на втора реставраторска намеса, открила нови, съществени факти за тях. Общият брой на текстилните фрагменти тогава е бил 75, върху които освен букви са били извезани и много растителни елементи, елени, жерави, двуглави орли. Љубинковић, Р. Црква Светог Николе у Станичењу. — Зограф, 15, 1984, 76—82; Габелић, С. Прилог познавања живописа цркве Св. Николе код Станичења. — Зограф, 18, 1987, 22—35; Овчаров, Н. Златовезана дреха с монограми „Цар на българи и гърци“ на българския владетел Иван Александър от църквата „Св. Никола“ край с. Станичене, Пиротско. — Palaeobulgaria/ Старобългаристика, XXVII, 2003, 2, 76—83; Нитић, А., Ж. Темерински. Остаци одежде цара Ивана Александра

били дарени от съответния български владетел, като инсигния на определени високопоставени представители на българската аристокрация¹³. Други изследователи на одеждата от Станичене смятат, че тя е принадлежала първоначално на цар Иван Александър, а впоследствие е била подарена от владетеля на погребания в гроб № 15 от некропола на църквата край с. Станичене¹⁴. Според Б. Попович, одеждата е единствената материална следа от неофициална, всекидневна одежда на владетел от византийския свят¹⁵. Тъканта, носеща везбата от Станичене, е изследвана в Лабораторията за текстилни влакна при Технологично-металургичния факултет в Белград и в Лабораторията към Министерството на културното наследство на Италия в Болоня. Коприената тъкан днес има неравен кафяв цвят. Тъй като не е имало възможност да се направят всички анализи, не може да се каже какъв е бил първоначалният цвят на тъканта и конците, използвани за везане. Предполага се, че тя е била или боядисана, или светлокафява на цвят¹⁶. Текстилт е изтъкан в сплитка кеър 1/4. Основата се състои от две пресукани помежду си нишки в посока Z, а вътъкът е също със Z сук. Гъстотата на основните нишки е 40 н./см, а на вътъчните — 96 н./см¹⁷. Авторите не са привели други технически данни за интересуващата ни тъкан, а такива са необходими за съпоставителен анализ. Все пак и без тях може да се каже, че разликата между двата текстила е много голяма. В тъканта от Станичене са вложени един вътък и една основа, докато в самита от дворцовата църква вътъците са два — един за лицето и друг за гърба, а основните нишки също са два вида — сплитаци и несплитаци. Тъканта от Станичене, според цитираните изследвания, е обикновен кеър, докато тази от

из цркве Светог Николе код Станичења. — Саопштења, XXXII—XXXIII, Београд, 2000—2001, 7—26; Поповић, Б. Златовез хаљине са именом цара Ивана Александра. — В: Поповић, М., С. Габелић, Б. Цветковић, Б. Поповић. Црква светог Николе у Станичењу. Београд. 2005, 57—78; Srednjovekovna umjetnost Srba, Zagreb 1985, 141 (kat. br. 107), il. str. 100.

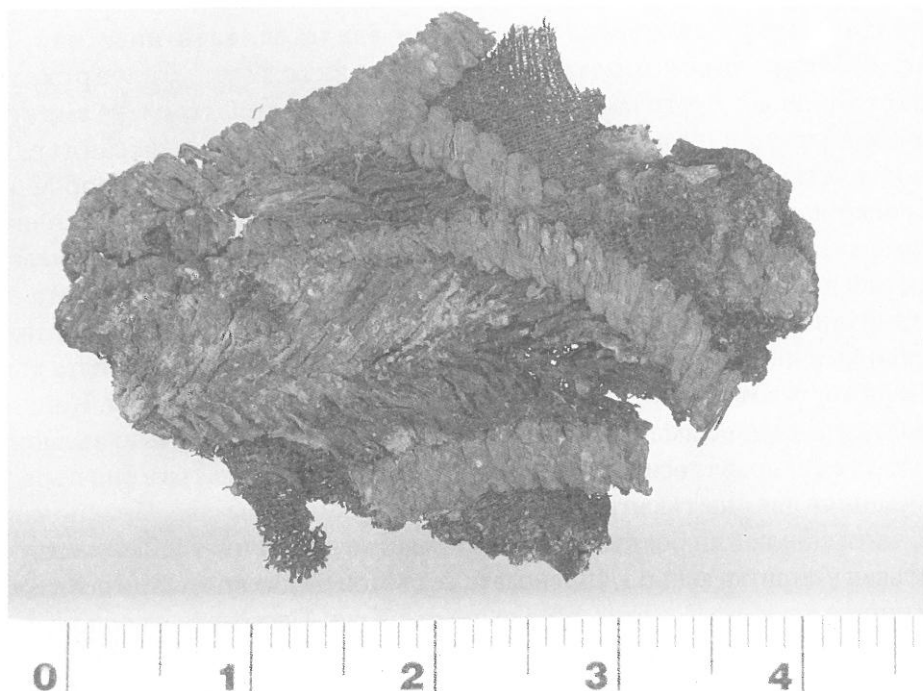
¹³ Чокоев, И. За предназначението на одеждата с монограми на цар Иван Александър (1331—1371) от разкопките на храма „Св. Никола“ до с. Станичене, Пиротско. — Нумизматични, сфрагистични и епиграфски приноси към историята на черноморското крайбрежие, VII—2 (=Acta musei Varnensis, VII—2), 314—323.

¹⁴ Љубинковић, Р. Цит. съч., с. 79; Нитић, А., Ж. Темерински, Цит. съч., 7—11; Овчаров, Н. Цит. съч., 82—83.

¹⁵ Поповић, Б. Цит. съч., с. 78.

¹⁶ При консервационната обработка на някои фрагменти, текстилт е пуснал интензивна жълта боя. Нитић, А., Ж. Темерински, Цит. съч., с. 11, бел. 33.

¹⁷ Нитић, А., Ж. Темерински, Цит. съч., с. 12.

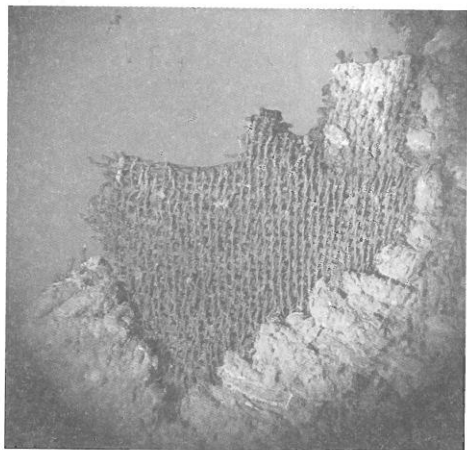
Обр. 5. Текстилен фрагмент с везба от гроб в Силистра (макро).

дворцовата църква, както бе посочено, е сложен вътъчнолицев кепър, известен като самит.

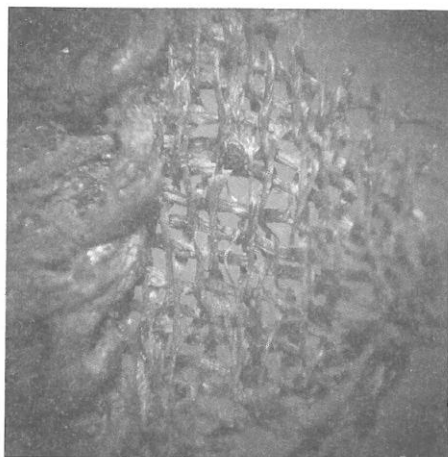
Другата тъкан, която може да се привлече за сравнение с текстила от дворецовата църква, произхожда от извезаната богата одежда, с която е било положено момче в гроб № 215 от некропола на църква № 2 (средновековна базилика) в Дръстър (Силистра). Дрехата е била препасана с твърде луксозен текстилен пояс, украсен с позлатени сребърни апликации¹⁸. По силно корозиралите останки от пояса, които бяха подложени на изследване и консервация, се наблюдаваха полепнали фрагменти от извезаната дреха (Обр. 5)¹⁹. Основните нишки на тъканта, носеща везбата,

¹⁸ Най-общо за некропола и гроба вж.: Ангелова, Ст., Р. Колева, Е. Ангелова, Р. Иванова. Църква № 2 в Дръстър (Силистра) (предварително съобщение). — Минало, 1996, 3, 28–40; Ангелова, Ст. Разкопките на църква № 2. Археологическо проучване на Дръстър (14 години по-късно). — Добруджа, 20, 2002, 12–39. За пояса вж.: Atanasov, G. Two belts from 14th — century male burials in Drastar (now Silistra, NE Bulgaria). — Archaeologia Bulgarica. XV, 2011, 2, 87–97.

¹⁹ Поясът ми беше предоставен за консервация от ръководителя на разкопките на църква № 2 в Силистра — доц. д-р Ст. Ангелова.

Обр. 6. Атлазената тъкан, носеща везбата от гроб в Силистра (микро).

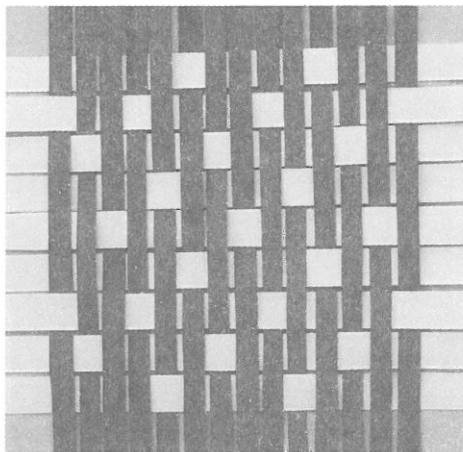

Обр. 7. Атлазената тъкан, носеща везбата от гроб в Силистра. Виждат се сплитанията на нишките (микро).

имат дебелина около 0,05 мм, но се разстилат до 0,06 — 0,075 мм. Сукът им е Z, а гъстотата — 110 н./см. Вътъчните нишки имат дебелина около 0,125 мм, но се разстилат до 0,14—0,15 мм. Вътъкът се състои от две нишки, всяка с едва забележим Z сук. Помежду си двете нишки не са усукани. Гъстотата на вътъка е 45 н./см. Тъканта се оказва изпълнена в сплитка основен атлаз (Обр. 6—7). Под атлаз се разбира изобщо лъскава тъкан с гладко лице, чиято лъскавина е резултат от специалната сплитка и подходящо подбран материал. Този ефект се дължи предимно на структурата на сплитката, в която преобладават дълги основни или вътъчни плавания и преплитащите точки не са свързани като при кепърните сплитки, а са разпределени равномерно в повтора на сплитката²⁰. Атлазът от Дръстър е 5-сплитъчен в основен ефект, отчетен с атлазното число 3 по основа²¹ (Обр. 7—8). Този атлаз е с основен ефект, тъй като на повърхността преобладават основните нишки. При по-голяма гъстота на основните нишки единичните вътъчни преплитащи точки не се виждат, поради което осно-

²⁰ Тилева, Цв., Л. Ганева. Цит.съч., с. 16.

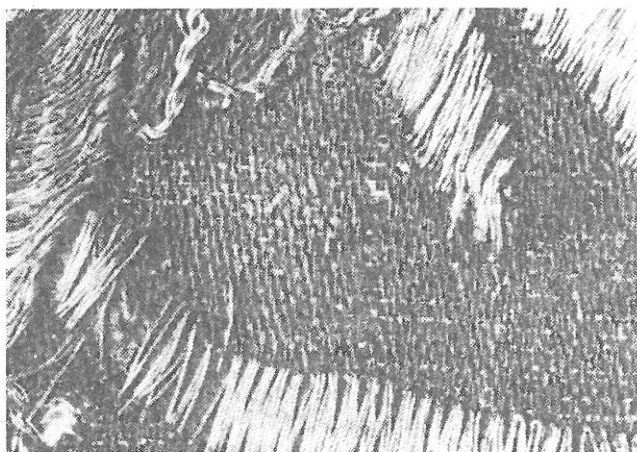
²¹ За повтора на един атлаз са необходими най-малко 5 основни и 5 вътъчни нишки. За образуването на сплитка атлаз са необходими числа за изместване на атлазните преплитащи точки, наречени атлазни числа. Те се получават, като повторът на сплитката се раздели на две числа, които трябва да бъдат такива, че да не делят повтора на сплитката на цяло число и да нямат общ делител. Атлазните числа за 5-сплитъчния атлаз може да са 2 или 3. Тилева, Цв., Л. Ганева. Цит.съч., с. 16—17.

Обр. 8. Структура на тъканта от Силистра — 5-сплитъчен в основен ефект атлаз.

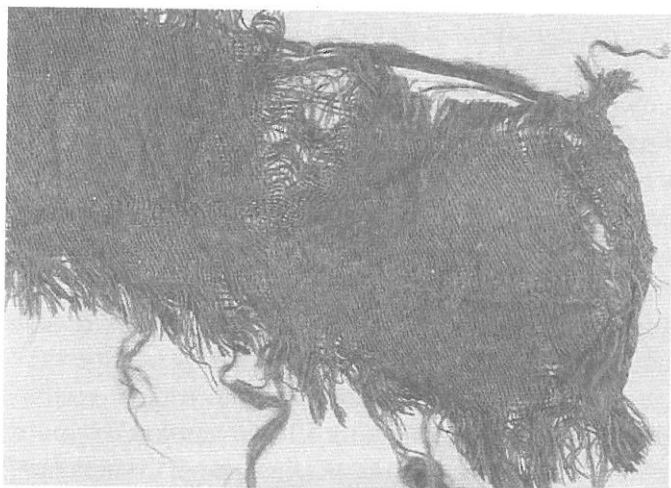
вата дава характерния изглед на тъканта. Въпреки че при атлазните сплитки има равномерно разпределение на преплитащите точки, все пак се очартава лек диагонал, и то при сплитки с малък повтор²². От приведените технически данни за тук разгледания текстил, използван за везане на дрехата от гроб № 215, е очевидно, че се различава съществено от текстила, извезан с двуглави орли, от дворцовата църква. Както бе установено, текстилът от Дръстър е основен атлаз, докато текстилът от дворцовата църква е сложен вътъчнолицев кепър, известен като самит.

Едно по-подробно разглеждане на публикуваното за тъканта, носеща везбата от Станичене, може съществено да помогне за изясняване на някои от поставените тук проблеми. От това, което се вижда на качествените макроснимки в изследването на А. Нитич и Ж. Темерински, може да се каже, че текстилът е близък до този от Дръстър (Обр. 9). Подобен е на вид и до група 5-сплитъчни атлази от Лондон, открити в проучените археологически средновековни кул-

Обр. 9. Тъканта от Станичене, носеща везбата — атлаз (по А. Нитић, Ж. Темерински).

²² Тилева, Цв., Л. Ганева. Цит.съч., 17—18.

Обр. 10. Атлазена тъкан от разкопките в Лондон (по E. Crowfoot, Fr. Pritchard, K. Staniland).

турни отложения около р. Темза (Обр. 10)²³. Нещата си отиват на място, след като се направят някои корекции в информацията, представена в публикацията на А. Нитич и Ж. Темерински. Впечатление прави определянето на структурата на текстилната сплитка от Станичене като кепърна — 1/4, т.е. петсплитъчен кепър, където вътъчната нишка плава над четири основни нишки, нещо, което не съм срещал в литературата, касаеща проблемите на средновековния текстил. Второто, което се констатира е, че нишките, обявени в сръбската публикация за основни, в действителност са вътъчни, а вътъчните — основни. Трето, макар и по-трудно, но все пак на фотографиите се забелязва, че плаванията на основните нишки, които оформят лицето, се застъпват (Обр. 9). Такова застъпване се наблюдава и при текстилите от Дръстър и Лондон (Обр. 6 — 7, 10), и е характерно за сплитката атлаз. От всичко приведено дотук може да се заключи, че структурата на сплитката на текстила от Станичене също е атлаз, и то като тази от Дръстър — петсплитъчен атлаз в основен ефект (Обр. 8). Освен това се вижда, че и гъстотите на тъкане на двата текстила — от Дръстър и Станичене, са близки. Гъстотата на основните нишки от дръстърския текстил е 110 н./см, а при текстила от Станичене — 96 н./см²⁴. Гъстотата на вътъчните нишки на текстила от Дръстър е 45 н./см, а на този от Станичене е 40 н./см.

²³ Crowfoot, E., Fr. Pritchard, K. Staniland. Op. cit., p. 89, 122—123, fig. 92, Pl. 16A.

²⁴ За последния, разбира се, трябва да се вземе предвид, че обявените за вътъчни нишки се оказват основни.

За вида на атлаза, както бе посочено, са определящи нишките, които преобладават върху лицето на тъканта — основните или вътъчните. В разглежданите от нас случаи — основните. Затова се спираме малко по-подробно на една от характеристиките на тези нишки. Нека да сравним установената близост в гъстотата на основните нишки — 110 и съответно 96 н./см, на текстилите от Дръстър и Станичене с тази на проучените четири атлаза от лондонските разкопки, варираща около 50—60 н./см (60; 58—60; 54 и 48 н./см)²⁵ (Табл. 1). Видно е, че гъстотата на основните нишки от Дръстър и Станичене е почти два пъти по-голяма от английските примери²⁶. Т.е. по признака гъстота на основните нишки посочените атлазни тъкани се разделят в две групи. От една страна са тези от лондонските отложения с гъстота, варираща около 50 и 60 н./см, а от друга — са тъканите от средновековните български земи (Дръстър и Станичене), чиято гъстотата е съответно 96 и 110 н./см. Изследването още повече се задълбочава, ако се вземе предвид, че в историческите извори понякога

Таблица 1

5-сплитъчни основни копринени атлази от
XIV в.

	Основа	Вътък
	Гъстота н./см	Гъстота н./см
Лондон ³⁴⁵	60	28—30
Лондон ³⁴⁶	58—60	40—42
Лондон ³⁴⁷	54	30
Лондон ³⁴⁸	48	30
Станичене	96	40
Дръстър	110	45

²⁵ Crowfoot, E., Fr. Pritchard, K. Staniland. Op. cit., p. 123.

²⁶ Гъстините на вътъчните нишки на тъканите от средновековните български земи от една страна и тези на тъканите на лондонските депозити от друга, не показват голяма разлика. За Дръстър вътъчната гъстота е 49—50, а за Станичене — 40 н./см. Групата атлази от лондонските депозити има гъстота по вътъка — 28—30, 40—42, 30 и отново 30. Все пак като общо впечатление — лондонските са с по-малка гъстота. В случая обаче вида на текстилното изделие се определял от преобладаващите върху лицето нишки, а при тези атлази това са основните.

се появява термина “*double satin*”, т.е. двоен атлаз²⁷. Флорентински източници показват, че това не е по-широк плат, а по-дебел и по-тежък²⁸. Определението “*double satin*” — двоен атлаз, като че ли добре отговаря за атлазите, от които са ушити дрехите от Станичене и Дръстър. Те имат почти двойно по-голяма гъстота от серията атлази, открити в Лондон. Английските изследователи отбелязват за последните, че поради по-ниската си гъстота от съвременните подобни тъкани, те са по-режави. Поради двойно по-голямата си вътъчна гъстота, текстилите на везбите от Станичене и Дръстър са били по-плътни. За да носят тежката сърмена везба, е било нужно те да бъдат по-здрави, съответно гъстонатъкани. При по-голяма гъстота на основните нишки единичните вътъчни преплитачи точки обикновено не се виждат и тъканта изглежда гладка и лъскава. В тъканите от Дръстър и Станичане сплитките са с малък повтор, възможно най-малкия за атлаз — 5-сплитъчен, поради което се очертават диагонали²⁹. При тъканите от Лондон, поради два пъти по-малката гъстота на основните нишки, тези диагонали би трябвало да са още по-изявени³⁰.

За атлазите, открити при разкопки в Лондон, се смята, че са най-вероятно внос от Италия³¹. Инвентарен опис от 1387 г. дава важната за нас информация, че стая на френския крал Шарл VI (1380—1422) е била обзаведена с тивански червен атлаз (*de satin vermeil d'estive*)³². Завесите и тапицериите естествено е трябвало да бъдат от здрава, издържлива на изтриване тъкан, която е носила и богата сърмена бродерия³³. Логично е да се допусне, че обявеният червен тивански атлаз е бил двоен атлаз. Видяхме, че на такава характеристика е възможно да отговарят тъканите, от които са ушити одеждите от Станичене и Дръстър. Щом тиванският червен атлаз е намерил добър прием в Западна Европа, исторически документиран за последната четвърт на XIV в., съвсем естествено е да допус-

²⁷ Wilie, J. H. History of England under Henry IV. Vol. 4. London, 1898, p. 160.

²⁸ Roover, F. E. de. Andrea Banchi, Florentine silk manufacturer and merchant in the fifteenth century. Studies in Medieval and Renaissance History, 1966, 3, p. 247; King, D., M. King. Silk weaves of Lucca in 1376. — In: Estham, I., M. Nockert (eds). Opera textilia variorum Temporum. The Museum of National Antiquities. Stockholm Studies, 8, 1988, 74—75; Crowfoot, E., Fr. Pritchard, K. Staniland. Op. cit., p. 122.

²⁹ Тилева, Цв., Л. Ганева. Цит.съч., 17—18.

³⁰ Crowfoot, E., Fr. Pritchard, K. Staniland. Op. cit., Pl. 16(A).

³¹ Ibidem, p. 89.

³² Douët-d'Arcq, L. (ed.) Op. cit., p. 176, 226; Jacoby, D. Silk in the western Byzantium, p. 483, n. 175.

³³ Douët-d'Arcq, L. (ed.) Op. cit., 176.

нем, че той би трябвало да се е наложил за представителни цели, включително и облекло, на Балканите отдавна преди това. Историческите извори за съжаление са малко и недостатъчно ясни. Сирийският владетел и учен Abū al-Fidā', който е автор на географски трактат, съставен около 1330—1340 г., споменава за копринени платове *al-atlas al-ma'danī*, с които Тива била известна. Но както отбелязва Д. Якоби не е ясно дали това са текстили с втъкани сърмени нишки или атлазени тъкани, които ни илюстрират в случая. Все пак за информацията относно Латинска Романия арабският учен явно е разчитал на очевидци³⁴.

Какво може да се каже за датировката на одеждите от Станичене и Дръстър? Гробът на момчето, облечено в разкошна везана одежда и представителен пояс, чиито останки са открити при разкопките на некропола около църква № 2 в Дръстър, е един от най-богатите гробове, отнесени от изследователите към времето на резидирането в града на сина на Добруджанския владетел деспот Добротица (1360—1385) — Иванко (Йоан) Тертер, в годините между 1376—1385³⁵. В един от гробовете (№ 162а) е била погребана жена в твърде скъпа дреха и златни накити. Открити са „чифт златни обеци с ажурна кошничка. От едната страна в центъра на ажурната

³⁴ Abū al-Fidā'. Kitāb Taqwīn al-Buldān. Dresden, 1846, p. 294. През XII в. Nizāmi' Arūdī също споменава този тип копринена тъкан: Serjeant, R. B. Islamic Textiles. Material for a History up to the Mongol Conquest. Beirut, 1972, p. 18. В Reinaud, J. T. Géographie d'Aboulféda. Pariss, 1848, II/1, p. 310, разглежданият термин е преведен като "*de la soie minérale*", подсказвайки, че това са тъкани с втъкани златни или сребърни нишки. Вж. също и Lane, E. W. Arabic-English Lexicon. London, 1863—1893, V, p. 1977a. Но според R. Dozy. Supplément aux dictionnaires arabes. Leiden, 1881, II, p. 104, въпросният текстил е "*une sorte de satin*", т.е. един вид атлаз. За Abū al-Fidā' вж.: The Oxford Dictionary of Byzantium, vol. 1. New York, Oxford, 1991, p. 7. Jacoby, D. The Production of Silks in Latin Greece, p. 26, n. 39.

³⁵ Ангелова, Ст., Р. Колева, Е. Ангелова, Р. Иванова. Цит. съч., 38—40; Гюзелев, В. Очерци върху историята на българския североизток и черноморието (края на XII — началото на XV век). С., 1995, 63—64; Ангелова, Ст. Един тип средновековни обеци от Силистра. — В: Πτόη. Изследвания в чест на проф. И. Маразов. С. 2002. 593—598; Билярски, И. Институциите на средновековна България. С., 1998, 79—84; Atanasov, G. Op. cit., 87—97. Според Г. Атанасов, ако се приеме идеята, че Тертер е идентичен със сина на Добротица — Иванко, и като се знае, че последният го наследява в края на 1385—1386 г., то вероятно това е датата, в която Тертер напуска Дръстър и се установява в Калиакра. Засега това е най-вероятното време на преминаване на Дръстър под властта на цар Иван Шишман. Атанасов, Г. Добруджанското деспотство. Велико Търново, 2009, 133—145.

украса в медальон е изобразен двуглав орел, а от другата страна пак в медальон е изписано в лигатура името ТЕРТЕР. „Проучвателите заключават, че тази жена е или съпруга или много близка роднина на Иванко Тертер. Вероятно и момчето е много близък роднина на владетеля. За това говорят дрехата и поясът. Подобен е случаят и с гроб от средновековния Липовацки манастир в Сърбия, където синът и наследник на ктитора — местният велможа, е бил погребан с пояс³⁶.

Както смъртта на момчето от Силистра, така и неговата дреха могат да се датират в последната четвърт на XIV в., и по-точно в първата половина на тази четвърт³⁷. Момчето е било на около 12—14 години, а одеждата му е била по мярка³⁸. Т.е. тя не е била ушита много време преди кончината му. Все пак може да се приеме, че това е прекроена стара дреха, принадлежала на баща или дядо. Скъпите одежди, подобно на накитите, са подарявани и предавани в наследство³⁹. Ако се приеме последното, изработването на одеждата може да се смъкне до средата на столетието, като разбира се сигурната датировка е 70 до средата на 80 години на XIV в.

Как се датира одеждата от Станичене? Някои проучватели смятат, че тя първоначално е принадлежала на цар Иван Александър, а впоследствие той я е подарил на погребания в гроб № 15 от разкрития некропол на църквата „Св. Никола“ край с. Станичене⁴⁰. С. Габелич е на мнение,

³⁶ Поповић, М. Липовац — трагови средновековног властеског бора-вишта. — Саопштења, XXXIV/2002, 2003, 167—173, сл. 9—11; Цветковић, Б. Манастир Липовац. Прилог проучвању. — Лесковачки зборник, XXXIX, 1999, 79—100. Цветковић, Б. Ктиторски портрети. — В: Поповић, М., С. Габелић, Б. Цветковић, Б. Поповић. Цит. съч., с. 105, бел. 443.

³⁷ Ангелова, Ст., Р. Колева, Е. Ангелова, Р. Иванова. Цит. съч., 38—40.

³⁸ Одеждата е стигала до около коленете. За информацията благодаря на Ралица Иванова, с непосредствени наблюдения по време на разкопаването на гроба.

³⁹ Hamidullah, M. Nouveaux documents sur les rapports de l'Europe avec l'Orient au Moen Age. — Arabica, VII, 1960, p. 291; Доментијан. Живот св. Симеуна и св. Саве. Джуро Даничић (приредио), Београд, 1865, 224; Илиевска, К. Теодор Метохит и неговиот извештај за дипломатската мисија во Србија. — В: Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија. т. 2. Скопје, 1977, с. 289; Георги Сфранцес. Дневникът на един византийски сановник. Увод и превод Хр. Матанов. С. 1996, 5—8, 17, 28; Љубинковић, Р. Цит. съч., с. 79; Поповић, Б. Цит. съч., с. 75, бел. 206—208; Стојановић, Д. Тканине. — В: Историја примењене уметности код Срба. 1. Средновековна Србија. Београд, 1977, 284—285, 297.

⁴⁰ Љубинковић, Р. Цит. съч., с. 79; Нитић, А., Ж. Темерински, Цит. съч., 7—11; Овчаров, Н. Цит. съч., 82—83.

че в гроба е бил положен благородник с много висок ранг в обществото, може би севастократор или кесар⁴¹. Тя предполага, че той е един от изброените в ктиторския надпис лица — Константин, изобразен на северната стена на наоса⁴². Според Н. Овчаров Константин е управлявал Нишко-Пиротския район през втората четвърт на XIV век⁴³. А. Нитић и Ж. Темерински отбелязват, че не може да се изключи възможността положеният с везаната одежда в гроб № 15 да е бил член на царската фамилия, който е добил скъпата дреха от Иван Александър или да е наследник на лицето, дарено от царя⁴⁴.

Развити, съхранените везани монограми на цар Иван Александър, красяли одеждата от Станичене (Обр. 4), гласят: „Иван Александър цар на българите и гърците“⁴⁵. Формулата „цар на българите и гърците“, както е известно, въвежда цар Иван Асен II (1218—1241). Така е титулуван той в издадените след голямата победа над епирския владетел Теодор Комнин в битката при Клокотница през 1230 г. грамота на манастира Ватопед и Дубровнишката грамота, както и в Асеновградския надпис⁴⁶. След царуването на Иван Асен II до времето на Иван Александър (1331—1371)

⁴¹ Съществуването на титлата кесар в средновековна България е твърде проблематично. Г. Атанасов отбелязва, че български кесари не са споменати в познатите извори. Вж.: Инсигниите на средновековните български владетели (корони, скиптри, сфери, оръжия, костюми, накити). Плевен, 1999, с. 202. Според И. Билярски, изследвал подробно институциите на Второто българско царство, запазените в няколко преписа чин за поставяне на деспот, кесар и други титулувани лица, предоставя единствените сведения за кесари в средновековна България. Вж.: Билярски, И. Цит. съч., 111—115. Няма сведения за български севастократор през XIV в., дължащ титлата си на българския владетел. По това време в България разпространение получило деспотското достойнство (Атанасов, Г. Цит. съч., с. 202).

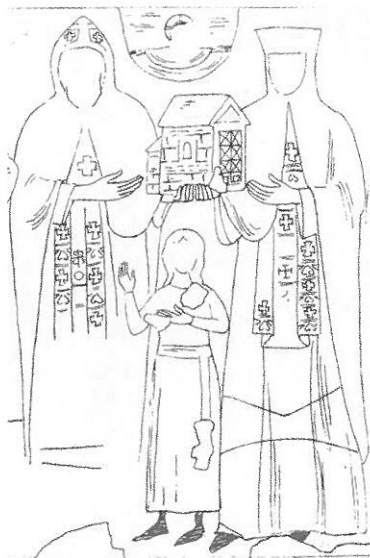
⁴² Габелић, С. Прилог познавања живописа цркве Св. Николе..., 24—26.

⁴³ Овчаров, Н. Цит. съч., с. 83.

⁴⁴ Нитић, А., Ж. Темерински, Цит. съч., с. 11, бел. 29. Те отбелязват, че все пак няма надеждни данни, които биха осигурили категорична идентификация на особата, заровена в гроб № 15.

⁴⁵ Овчаров, Н. Цит. съч., 79—80.

⁴⁶ Иванов, Й. Български старини из Македония. С., 1970, 577—578; Златарски, В. Търновският надпис на Иван Асеня II, БИБ, III, 1930, с. 14; Златарски, В. Асеновият надпис при Станимака, ИБАД, II, 1911, с. 237; Бакалов, Г. Средновековният български владетел. Титулатура и инсигнии. С., 1985, 160—161.

Обр. 11. Момчето Крубан от стенописите в Станичене (по См. Габелић).

частта от формулировката — „и гърците“, отпада⁴⁷. Повторната поява на титуларния етноним „и гърците“, изследователите свързват с българската победа при Русокастро в 1332 г., когато Византия направила известни териториални отстъпки, както и с намесата във византийските междуособици през 40 години на века, по което време Иван Александър присъединил Пловдив и редица севернородопски крепости⁴⁸.

В последното проучване на ктиторските стенописи в църквата „Св. Никола“ край с. Станичене Б. Цветкович прави задълбочен анализ и съответно добре аргументиран опит да идентифицира гробовете на изобразените благородници. Изследователят достига до извода, че със златовезаната одежда, носеща монограмите на Иван Александър, в гроб № 15 е погребан Крубан, показан като момче между замонашените ктитори — съпрузите Арсений и Ефимия, на фреските (Обр. 11). За Крубан Б. Цветкович предполага, че е техен син, но по-вероятно внук, останал сирак⁴⁹.

⁴⁷ Като изключение за периода, може да се посочи приписка към едно евангелие от 1222 г., изработено по поръка на цар Георги II Тертер (1322—1323), където се чете: „Благоизволи с усърдието на своето сърце великият цар Георги, син на великия цар Теодор Светослав, обладател на българския и гръцкия скиптър...“ (Иванов, Й. Цит. съч., с. 265; Стара българска литература. т. 3. Исторически съчинения. Божилов, И. (ред.). С., 1983, 103—104).

⁴⁸ Бакалов, Г. Цит. съч., с. 168, 171, 176.

⁴⁹ За негови родители, Б. Цветкович посочва, изобразените със скръстени ръце, т.е. починали, жена и по-възрастния от двамата мъже. Б. Цветкович. Ктиторски портрети, с. 95, 99, 106—110. Габелић, С. Сликаство цркве. — В: Поповић, М., С. Габелић, Б. Цветкович, Б. Поповић. Цит. съч., сл. 46.

Представянето му с инсигнии, каквито се явяват пурпурният кавадион и скъпоценният метален пояс, най-вероятно удостоверява, че е предопределен един ден да наследи владението⁵⁰. В резултат на разчитането на ктиторския надпис стенописите са добре датирани в 1331/2 г.⁵¹ На тях Крубан е показан около 10—12-годишен, а в гроба е положен млад човек⁵². Т.е. интересуващата ни дреха е придобита в рамките на не повече от 15—20 години след изографисването на храма, т.е. до средата на века. Много вероятно Крубан да е получил одеждата с монограми и двуглави орли от господаря си — Иван Александър като инсигния⁵³. Тя може да е била подарена на негов сродник от царя, както допускат някои⁵⁴, но това теоретично не може да е станало преди 1332 г. — битката при Русокастро, от

⁵⁰ Б. Цветковић. Ктиторски портрети, с. 106, сл. 40, 46. За пояса като инсигния вж.: Ковачевић, Ј. Средновековна ношња балканских словена. Студија из историје средновековне културе Балкана. Београд, 1953, 174 — 179; Манева, Е. Средновековен накит од Македонија. Скопје, 1992, 28—34; Радојковић, Б. Појас. Лексикон српског средњег века. Чирковић, С., Р. Михаљчић (ур.). Београд, 1999, 535—537; Kazhdan, A. Belt. The Oxford Dictionary of Byzantium, vol. 1, New York — Oxford, 1991, 280; Vikan, G. Belt Fittings. The Oxford Dictionary of Byzantium, vol. 1, 280. Г. Атанасов също се спира на въпроса за пояса като инсигния. Той отбелязва, че върху художествените портрети не се долавя съществена разлика между коланите на деспотите, севастократорите и другите особизаемащи по-долни позиции в ранговата стълбица. „Изглежда формите, размерите и украсите на деспотските и севастократорските колани не били регламентирани, подобно на короните, а се избирали според вкуса на приносителя.“ (Атанасов, Г. Инсигниите на средновековните български владетели, с. 213). Полагането на момчето от гроб № 215 в дръстърския средновековен некропол с изключително представителни извезана дреха и червен пояс с позлатени сребърни елементи твърде много напомня изобразяването на момчето Крубан върху стенописите в църквата „Св. Никола“ край с. Станичене.

⁵¹ Смядовски, Ст. Надписите към стенописите от църквата „Св. Никола“ край с. Станичене, Нишко (1331/1332). — *Palaeobulgarica*/ Старобългаристика, XVIII, 1994, 37—41.

⁵² Възрастта е определена по състоянието на зъбите. Поповић, М. Гробови у цркви и некропола. — В: Поповић, М., С. Габелић, Б. Цветковић, Б. Поповић. Цит. съч., с. 46.

⁵³ Чокоев, И. Цит. съч., 314—323.

⁵⁴ Както бе посочено Б. Цветкович е на мнение, че родителите на Крубан са покойници при изписването на храма. Храмът е изписан 1331/1332 г., преди цар Иван Александър да вмъкне в титулатурата си етнонима „и гърците“. Т.е. бащата на Крубан не може да е получил тази дреха. Б. Цветковић. Ктиторски портрети. с. 95, 99, 106—110.

Обр. 12. Т.нар. „Малък“ сакос на митрополит Фотий. Детайл (по Evans, H. (ed.).

който е бил солунски митрополит в годините 1347—1359⁵⁵. Също сини атлазени платове са използвани за два сакоса, съхранявани днес в Оръжейната палата на московския Кремъл. Те са известни като „Малкият“ и „Големият“ сакос на митрополит Фотий (Обр. 12). Приема се, че т.нар. „Малък“ сакос, чиято фронтална част е запазила оригиналния си вид, е извезан в Константинопол. Изпратен е като подарък в Москва във връзка с канонизацията на митрополит Петър в 1339 г.⁵⁶ „Големият“

което време се приема, че цар Иван Александър е включил в титулатурата си етнонима „и гърците“.

Оказва се, че атлазени тъкани са използвани за ушиването на няколко запазени представителни литургични одежди — сакоси, от късноримският период. Един превъзходен сакос от съкровищницата на Ватикана е скроен от син атлаз. Според изкуствоведите извезаните изображения върху него са тясно свързани с т.нар. Палеологов ренесанс от първата половина на XIV в. Изказано е мнение, че може да е принадлежал на Григорий Палама (1296—†1359),

⁵⁵ В миналото сакосът от Ватикана е бил известен като „Далматиката на Карл Велики“. Дрехата обаче нито е далматика, нито е принадлежала на бележития император, а е византийско дело. В папските описи сакосът фигурира за пръв път от 1489 г., а в по-ранните описи от 1436 и 1454/5 отсъства. Изказано е предположение, че е пренесен на Запад от византийски бежанци. Millet, G. *Broderies religieuses de style Byzantine*. Paris, 1947, 67—71, pl. CXXXV — CLI; Johnston, P. *The Byzantine tradition in Church embroidery*. London. 1967, 94—95; pls. 1—6; Piltz, E. *Trois sakkoi byzantins. Analyse iconographique*. Acta universitatis Upsaliensis, series Figura, nova series 17, 1976, 28—29, pl. 5—10; Woodfin, W. T. 177. *Vatican sakkos*. — In: Evans, H. (ed.) *Byzantium: Faith and Power (1261—1557)*. The Metropolitan Museum of Art, New York, 2004, 300—301.

⁵⁶ „Малкият“ сакос не е свързан с личността на Фотий. Той е хиротонисан за киевски митрополит през 1408 г. От 1410 г. до смъртта си през 1431 г. пребивава в Москва. В продължение на четири столетия сакосът е

сакос също е извезан в Константинопол в началото на XV в. (1414—1417 г.). Той носи образите на Йоан VIII Палеолог (1425—1448) и съпругата му Анна Василевна (р. 1403—†1417 г.), както и на московския велик княз Василий Дмитриевич (1389—1425) и неговата жена София Витовна⁵⁷.

Векове наред за носеща тъкан на сърмената везба е бил използван самитът, здрава тъкан с гладка повърхност. От прегледа на текстила, открит при археологически разкопки в руските земи и датиран в X—XIII в. (до монголското нашествие от 1241 г.), става ясно, че по тези места самитът също е използван за основа на везба⁵⁸. В Англия това е продължило до началото на XIV в., като по това време вече кадифето започва да преобладава над самита⁵⁹. Най-ранните споменавания за атлази в английски документи, носещи везба, както и съхранени екземпляри на Острова са от последната четвърт на XIII век. Констатацията, че в края на XIV в. в Англия стават търсени различни дрехи, скроени от атлази, показва налагането на тези тъкани и в много по-широки обществени кръгове по това време⁶⁰. Разгледаните археологически примери от средновековния Дръстър и Станичене, както и запазените три сакоса, свидетелстват, че във

бил репарирани и са добавени някои елементи. Банк, А. Византийское искусство в собраниях советского союза. Ленинград — Москва. 1966, с. 328, обр. 282—284; Johnston, P. Op. cit., p. 95, 97, pls. 11—14; Piltz, E. Op. cit., 29—31, 42—43, 46—47, 65—66, pls. 23—28; Woodfin, W. T. 178. Minor sakkos of the Metropolitan Photios. — Evans, H. (ed.) Op. cit., 302—303.

⁵⁷ Анна е родена през 1403 г. През 1411 г. на 8-годишна възраст е изпратена в Константинопол за съпруга на Йоан VIII Палеолог. Умира от чума във византийската столица през 1417 г. Погребана е в манастира на Липс. Йоан VIII Палеолог е роден през 1392 г., а за съимператор на баща си Мануил II Палеолог (1391—1425) е обявен през 1407 г. (или 1403 г.) Божилов, И. Йоан VIII Палеолог. — В: Божилов, И., И. Билярски, Хр. Димитров, Ил. Илиев. Византийските императори. С., 1997, 408—410; Банк, А. Цит. съч., с. 328, обр. 285—288; Piltz, E. Op. cit., 31—40, pls. 33—49; Woodfin, W. T. Liturgical Vestments. — In: Evans, H. op. cit., fig. 10. 6.

⁵⁸ Сергеева, З. Курганы у озера Лисно. — КСИА, № 175. Средновековная археология восточной Европы. М., с. 87; Орлов, Р. С. Давньоруська вишивка XII ст. — Археологія, 12, 1973, 44; Фехнер, М. Некоторые данные о внешних связях Киева в XII в. — В: Культура Средневековой Руси., Л., 1974, с. 68; Сабурова, М. А. Стоячие воротники и „ожерелки“ в древнерусской одежде. — В: Средневековая Русь, М., 1976, 226; Фехнер, М. Изделия шелкоткацких мастерских Византий, с. 131.

⁵⁹ Crowfoot, E., Fr. Pritchard, K. Staniland. Op. cit., p. 103.

⁶⁰ Ibidem, p. 89, 122—123.

Византийския свят⁶¹ във възможно най-представителното облекло, както светско, така и църковно, най-късно през втората четвърт на XIV в. се налага гладкият лъскав атлаз. Явно от това време нататък това е платът, даващ лицето на луксозните дрехи и съответно носещ тежките златни везби. Една тенденция започнала за Западна Европа най-вероятно през последната четвърт на XIII в.

⁶¹ Според И. Божилов терминът Византийски свят обозначава с възможно най-голяма точност цивилизацията, разпространена на голяма част от Източна Европа, през Средновековието. Единството на културни явления и процеси в това огромно пространство — не само географско, но и политическо, — което се нарича византийски свят, е безспорен факт. Вж.: Божилов, И. Византийският свят. С., 2008, 11—15.